

УДК 502.753:502.7(477-924.52)

Т.М. Антосяк, А.В. Козурак, М.І. Волощук

Карпатський біосферний заповідник
вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, 90600 Україна
e-mail: akozurak@rambler.ru

ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕЯКИХ РІДКІСНИХ ВИДІВ ФЛОРИ НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Карпатський біосферний заповідник, рідкісні види, антропогенний вплив, заходи збереження

ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕЯКИХ РІДКІСНИХ ВИДІВ ФЛОРИ НА ТЕРИТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА. Т.М. Антосяк, А.В. Козурак, М.І. Волощук. – В статті подано інформацію про зростання деяких рідкісних видів флори Карпатського біосферного заповідника, а саме: *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy, *Loiseleuria procumbens* (L.) Desv., *Salix herbacea* L., *Gentiana lutea* L., *G. punctata* L., *Rhodiola rosea* L. Вказані форми антропогенного впливу на популяції даних видів. Запропоновані природоохоронні заходи щодо їх збереження.

МЕРОПРИЯТТЯ ПО СОХРАНЕНИЮ НЕКОТОРЫХ РЕДКИХ ВИДОВ ФЛОРЫ НА ТЕРРИТОРИИ КАРПАТСКОГО БИОСФЕРНОГО ЗАПОВЕДНИКА. Т.Н. Антосяк, А.В. Козурак, Н.И. Волощук. – В статье приведена информация о произрастании некоторых видов флоры Карпатского биосферного заповедника, а именно: *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy, *Loiseleuria procumbens* (L.) Desv., *Salix herbacea* L., *Gentiana lutea* L., *G. punctata* L., *Rhodiola rosea* L. Указаны формы антропогенного влияния на популяции данных видов. Предложены природоохранные мероприятия по их сохранению.

MEASURES FOR RARE SPECIES CONSERVATION IN THE CARPATHIAN BIOSPHERE RESERVE. T.M. Antosiak, A.V. Kozurak, M.I. Voloshchuk. – The article provides information of rare flora of the Carpathian Biosphere Reserve, in particular habitats for *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy, *Loiseleuria procumbens* (L.) Desv., *Salix herbacea* L., *Gentiana lutea* L., *G. punctata* L., *Rhodiola rosea* L. Various forms of anthropogenic impact on the given species are indicated. Conservation measures for their protection are proposed.

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), площею 58 035 га, є одним з найбільших природоохоронних об'єктів України, розміщений у Закарпатській області на південно-західному макросхилі Українських Карпат, де представлені всі природно-кліматичні пояси, характерні як для передгірних рівнин, так і для високогір'я. Територія КБЗ утворена з восьми відокремлених одна від одної територіальних одиниць (масивів): Чорногірського, Сви́довецького, Кузій-Трибушанського, Марамороського, Угольсько-Широколужанського, Долини нарцисів, Чорної гори та Юліївських гір.

"Потужний антропогенний вплив у вигляді рекреаційної діяльності, випасу худоби, зривання і викопування рослин, вирубування лісів на верхній межі, вирубування та випалювання чагарників за останні століття призвів до глибокої дигресивної трансформації корінного рослинного покриву Українських Карпат" (Малиновський, Крічфалушій, 2002, с. 199). Зниження верхньої межі лісів та криволісся, знищення первинного рослинного покриву та інші негативні наслідки впливу людини на рослинний покрив високогір'я призвели до збільшення руйнівної дії паводкових потоків, ерозії ґрунту, інтенсифікації снігових лавин, селів та інших стихійних явищ.

Для того, щоб спрогнозувати зміни у рослинному покриві, за умов прогресуючих кліматичних змін та антропогенного навантаження, необхідні комплексні дослідження окремих рідкісних видів.

Об'єкти та методи досліджень

У статті наводяться оригінальні та літературні дані матеріали (Малиновський, 1980; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський та ін., 2002; Нестерук, 2003) щодо зрос-

тання на території КБЗ рідкісних видів: *Rhododendron myrtifolium* Schott et Kotschy, *Loiseleuria procumbens* (L.) Desv., *Salix herbacea* L., *Gentiana lutea* L., *G. punctata* L., *Rhodiola rosea* L. В результаті власних досліджень встановлено їх ценотичну структуру, біоморфологічні особливості, розмноження, динамічні тенденції та ін.

Результати досліджень та обговорення

Територіальна структура відображає значне різноманіття рослинного покриву. За даними інвентаризації флори КБЗ, станом на 2011 рік, на заповідній території зростає 1353 види вищих судинних рослин, що складає 26,6% від загальної кількості видів флори України (Определитель..., 1987), в т.ч. 148, що занесені до "Червоної книги України" (2009), 63 ендемічних (Антосяк та ін., 2009), а також видів з міжнародних охоронних списків: Бернська конвенція – 4 види, Міжнародна Червона книга (МСОП) – 5 видів та Європейський червоний список – 8 видів, зростання яких підтверджується матеріалами наукового гербарію та літературними джерелами (Антосяк та ін., 2010).

Багаторічні спостереження за рослинним покривом субальпійського та альпійського поясів заповідних територій свідчать про наявність відчутного негативного впливу людини: інтенсивне рекреаційне навантаження, зокрема витоптування, зривання квітучих видів, розведення вогнищ і встановлення наметів у несанкціонованих місцях, випас, викорчовування верхньої межі лісу і криволісся, випалювання чагарничків, збір рідкісних видів рослин, які мають лікувальні властивості тощо.

Rhododendron myrtifolium – на території КБЗ поширений у Чорногірському (гг. Петрос, Говерла, Шешул), Свидовецькому (гг. Близниці) та Марамороському (г. Піп Іван Марамороський) масивах. Основними негативними чинниками антропогенного впливу є господарська діяльність, зокрема спалювання заростей для розширення пасовищ, зривання на букети та витоптування. Внаслідок багатовікового ведення полонинського господарства та рекреації популяції *R. myrtifolium* розпадаються на окремі ізольовані фрагменти, що зустрічаються на крутих схилах і скелях. Найбільша за площею Чорногірська популяція майже цілком знищена на відтинку гір Шешул – Петрос, а велика за площею популяція між г. Петрос і г. Піп Іван Чорногірський зменшується. На Свидівці до цього часу збереглися декілька деградованих популяцій. *R. myrtifolium* – гарний декоративний вічнозелений чагарничок, але в культурі непоширений, так як вимагає особливих умов вирощування.

Loiseleuria procumbens – зростає у Чорногірському масиві заповідника. Чинники антропогенного впливу: прогін та перевипас худоби, витоптування туристами. На сьогодні маємо тенденцію до збільшення рекреаційного навантаження, особливо на г. Бребенескул, де в місцях зростання *L. procumbens* відмічено розкладання наметів і вогнищ. В останній час на високогір'ї з'являються відвідувачі на машинах-позашляховиках, які колесами розорюють природні біотопи, знищуючи рослинний покрив. *L. procumbens* являє собою сланкий, густо обліснений, вічнозелений чагарничок, який має дуже привабливий вид, що зумовлює доцільність застосування його у квітникарстві, зокрема для оформлення альпійських гірок.

Salix herbacea – зростає у Чорногірському (г. Говерла, Бребенескул) та Свидовецькому масивах (гг. Близниці) КБЗ. Багаторічні спостереження за заростями *S. herbacea* дозволили виділити деякі загрози збереженню: виникнення пожеж, інтенсивне випасання, інтенсивне рекреаційне навантаження, відсутність охорони на територіях, що не входять до об'єктів ПЗФ. *S. herbacea* відноситься до найбільш низькорослих чагарничків природної флори України: її сланкі пагони піднімаються на 5–10 см над поверхнею ґрунту, тому можна рекомендувати цей вид для впровадження у декоративне квітникарство. Тим більше, що в країнах Середньої Європи вона вже введена в культуру (Нестерук, 2003).

Gentiana lutea – зростає у Чорногірському (гг. Шешул, Менчіл) та Марамороському (г. Піп Іван) масивах. Основна загроза існуванню виду – прямий та опосередкований антропогенний вплив. Прямий негативний вплив полягає у незаконному зборі кореневищ *G. lutea*, що за останній час суттєво збільшився. Місцеві жителі використовують даний вид, як панацею від багатьох недуг і щороку знищують сотні елітних особин. Особливо це помітно на г. Шешул, де знаходиться найчисленніша популяція в Українських Карпатах, яка є найбільш доступною.

Опосередкований вплив людини: прогін і випасання худоби в місцях зростання даного виду, викорчовування криволісся, рекреаційне навантаження. Вплив випасу з кожним роком помітно знижується, що пов'язано із зменшенням поголів'я худоби у місцевого населення.

Gentiana punctata – Чорногірський (гг. Петрос, Говерла, Бребенескул), Марамороський (гг. Піп Іван, Шешул), Свидовецький масиви. Серед загроз існуванню виду – випасання, витоптування і збирання кореневищ населенням та туристами, оскільки застосування та біохімічні властивості *G. punctata* подібні до *G. lutea*.

Тирличі – ефектні декоративні рослини, гарні медоноси, але не належать до рослин, що легко вирощуються в культурі. Вони дуже повільно розвиваються, погано переносять пересадку. До прикладу, на колекційній ділянці КБЗ рослини *G. lutea* зацвіли на сьомий рік.

Rhodiola rosea – Чорногірський (гг. Петрос, Говерла) та Свидовецький (гг. Близниці, пол. Драгобрат) масиви. Основні чинники антропогенного впливу: механічне руйнування природних оселищ і нещадне знищення рослини для виготовлення ліків. В наслідок цього протягом останніх десятиліть різко зменшилася кількість популяцій *R. rosea* та їхня площа. Особливо це стосується популяцій на гг. Близниці, вершинах гір Бребенескул, Туркул, Брецул. *R. rosea* доцільно вирощувати і як декоративну рослину, і з метою отримання лікарської сировини. Рослина добре росте в культурі. Її також можна успішно вирощувати і в промислових масштабах.

Висновки

З метою збереження цінних популяцій необхідно забезпечити надійну охорону їхніх природних локалітетів із дотриманням діючого режиму заповідності. Актуальним є проведення регулярних моніторингових досліджень, на основі яких можна оцінити життєвий стан популяцій, спрогнозувати динамічні тенденції та можливі наслідки змін.

На територіях установ природно-заповідного фонду місцезростання рідкісних видів включати до заповідної зони, а тим осередкам, які знаходяться за їх межами, необхідно надати відповідний природоохоронний статус.

В межах інших функціональних зон оптимізувати антропогенний вплив, зокрема, прокладати туристичні маршрути поза ділянками масового зростання рідкісних видів, запроваджувати ефективні заходи щодо недопущення сезонних випалювань високогірних лук, високогірне господарство здійснювати згідно з нормативами випасання худоби.

У зв'язку з існуючою загрозою зникнення цих видів у природі забезпечити умови для введення їх в культуру.

Антосяк Т. М. Поширення ендемічних видів судинних рослин на території Карпатського біосферного заповідника / Т. М. Антосяк, М. І. Волощук, А. В. Козурак // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія. – 2009. – Вип. 25. – С. 67–70.

Антосяк Т. М. Склад флори та рідкісні види рослин на території Карпатського біосферного заповідника / Т. М. Антосяк, М. І. Волощук, А. В. Козурак // Природно-заповідні території: функціонування, моніторинг, охорона : мат. міжнародної науково-практичної конференції, присв. 30-річчю з дня створення КНПП (25 листопада 2010 р., м. Яремче) – Яремче, 2010. – С. 3–5.

Малиновський К. А. Рослинність високогір'я Українських Карпат / К. А. Малиновський. – К : Наук. думка, 1980. – 280 с.

Малиновський К. А. Рослинні угруповання високогір'я Українських Карпат / К. А. Малиновський, В. В. Крічфалушій. – Ужгород, 2002. – 244 с.

Малиновський К. Рідкісні, ендемічні, реліктові та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат / К. Малиновський, Й. Царик, В. Кияк, Ю. Нестерук. – Львів : Ліґа-Прес, 2002. – 76 с.

Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки / Ю. Нестерук. – Львів : БаК, 2003. – 520 с.

Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов и др. – К. : Наук. думка, 1987. – 548 с.

Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Надійшла 1.03.2012 р.

Рекомендовано до друку
Н.О. Гавриленко